

СТОКАЛИЧ І. С.

УДК 141 (470)

ДУХОВНІ ПІДСТАВИ ПОБУДОВИ СУСПІЛЬСТВА: КОНЦЕПЦІЯ І.О. ІЛЬІНА

Розглядаються основні аспекти соціально-політичного дискурсу І.О. Ільїна. Доводиться, що характерний для його соціальної філософії консервативний тип мислення був обумовлений загальноєвропейською кризою культури в ХХ ст., а також був реакцією на «російську революцію».

Ключові слова: аксіоми правосвідомості, держава як «духовний союз людей», «духовний акт», дух партійності, консерватизм, критика тоталітаризму.

Рассматриваются основные аспекты социально-политического дискурса И.А. Ильина. Доказывается, что характерный для его социальной философии консервативный тип мышления был обусловлен общеєвропейским кризисом культуры в ХХ в., а также был реакцией на «русскую революцию».

Ключевые слова: аксиомы правосознания, государство как «духовный союз людей», «духовный акт», дух партийности, консерватизм, критика тоталитаризма.

The article discusses the main aspects of the sociopolitical discourse, I.A. Ilyin. We prove that the characteristic of his social philosophy of the conservative mindset was caused by the European crisis of culture in the twentieth century and was a reaction to the «Russian Revolution».

Keywords: axiom of justice, the state as a «spiritual union of people», «a spiritual act», the spirit of party, conservatism, criticism of totalitarianism.

Серед численної плеяди представників російської релігійної думки, які займалися соціально-філософською проблематикою, зокрема дослідженнями щодо суспільного облаштування, особливим чином можна виділити І.О. Ільїна. У відмінності, наприклад, від С.М. Булгакова та М.О. Бердяєва, які знаходилися у тій чи іншій мірі під впливом марксистської філософії, І.О. Ільїн постає мислителем правого спектру, представником доктринальної ідейно-політичної течії консерватизму (від англ. *conserve* – зберігати, охороняти), що в цілому (як певна ідеологія) націлена на підтримку тих форм державного та суспільного життя, що традиційно склалися та відтворювалися у моральнісних та правових

нормах, у релігії, традиціях родинного спілкування, спільній історії тощо. Будучи одним із ідеологів Білого руху у пореволюційній Росії, Ільїн і в подальшому був послідовним антикомуністом, на межі критично розцінював революційні події жовтня 1917 р., які в подальшому слугували для мислителя підставою міркувань щодо тоталітаризму як типу політичного режиму та, як можна припустити, визначили значною мірою його світоглядну позицію як консервативну.

Принципове неприйняття «лівої» ідеї у більшовицькому варіанті найвірогідніше було й причиною того, що на початку 30-х рр. минулого сторіччя І.О. Ільїн виступив на

підтримку італійського фашизму і німецького націонал-соціалізму. Первісно він бачив у цих політичних рухах певну еманацию, продовження справи ідейно близького йому Білого руху [див.: 1, с. 24]. Йдеться про те, що І.О. Ільїн розцінював історичний націонал-соціалізм передусім як подолання народами Європи «комуністичної спокуси», характерної як для суспільства в цілому, що доволі швидко з кінця XIX ст. лівіло, так і для робітничого класу як суб'єкта даної ідеології, зокрема. Дану позицію він висловлює у статті «Націонал-соціалізм. Новий Дух», що була видана у білоемігрантському паризькому часопису «Відродження» від 17 травня 1933 року, в якій він виступає апологетом німецького націонал-соціалізму, фактично впадає в омани, не бажаючи помічати очевидних фактів нехтування нацистами елементарних прав людини та приписуючи негативне сприйняття даного руху пропагандистській діяльності ряду лівих видань Німеччини [2]. Однак захоплення російським філософом націонал-соціалізмом незабаром закінчилось. У більш пізніх своїх статтях І.О. Ільїн вже однозначно характеризує А. Гітлера як продукт епохи загальної реклами, завдяки якій лідер проголошується «генієм», а програма його партії як єдино рятівна. Така «геніальність», на думку філософа, насправді була свідченням безсоромної пронозливості, обману та насильства, а програма – змістовно порожньою, покликаною лише прикривати владолубство партійної еліти [3, с. 27].

Такого роду теоретичні колізії, суперечності в оцінках, характерні для інтелектуальних пошуків Ільїна, певним чином пов'язані зі складностями історичного часу, в який прийшлося жити філософу. Невипадково багато хто з мислителів XIX та XX ст. оцінювали цю культурну добу як кризову (М. Бердяєв, К. Леонтєв, Вол. Соловійов, Х. Ортега-і-Гассет, С. Франк, А. Шопенгауер, О. Шпенглер та ін.). Сутність кризи І.О. Ільїн вбачав в тому, що такі засадничі для людини духовні здібності як

«сердечне споглядання» або «боголюбивий розум» перетворювались на розсуд, мислення, яке може лише абстрактно спостерігати, ззовні аналізувати, але не здібне пізнавати серцем, діяти з силою любові, що здатна перетворювати та відчувати відповідальність за власні дії. Ільїн стояв на позиції, що людина повинна пізнавати та діяти, зважаючи на багатовіковий духовний розвиток людства, тобто мислити, перетворювати світ саме у контексті культури. Людина повинна сприймати саму себе як цілісність, у якій є неприпустимим протиставляти розум почуттю, ширше – серцю як осердю її духовного буття, інакше людина сама себе перетворює на річ, постає річчю серед речей, тобто є нецільною, уречевленою, недуховною істотою. Як влучно зауважує з цього приводу В.І. Кураєв, за І.О. Ільїним, «Дух загубив свою цільність, людина виявилася розколотою, розщепленою» [4, с. 502].

Підсумовуючи, слід сказати, що Ільїн (безумовно, вже в нових історичних обставинах) обстоює думку, що цілком відповідає ще киеворуській традиції – кардіоцентричність культури. Йдеться про те, що згідно з філософом, позасердечне мислення створює ніби «випадіння» людини з культури, робить людину цинічною, невинувато прагматичною, її мислення – «машино-подібним», відповідно – поза розвиненого духовно «я» людина уподібнюється до речі. В цьому аспекті свого вчення І.О. Ільїн присудується до означеної вище плеяди мислителів, російських та європейських, які мислять щодо історичного процесу, використовуючи категорії «цивілізація» та «культура». За Ільїним, «...культура є живий, духовний, творчий зміст, дорога нагору до святині, до досконалості людини. Цивілізація є турбота земного «як?» – інструмента, жбану, матеріального техніцизму й душевної форми» [5, с. 196].

Зважаючи на ці проблеми людського буття, І.О. Ільїн й вибудовує своє філософське

вчення у руслі християнської антропології. Обґрунтовуючи свої погляди на аскетичній спадщині православ'я, він вказує на практику Антонія Великого, Єфрема Сиріна, Іоанна Лествичника та інших представників чернецтва, які свідчили про духовний досвід безперервної внутрішньої брані з непомітними злими помислами. Зокрема, Ільїн посилається на слова Касіяна Римлянина, який говорив, що диявол нікого не може спокусити, якщо сама людина не побажає цьому статися. Як бачимо, філософ знов наполягає на особливій ролі в бутті самої людини. В цьому відношенні є характерною відома його полеміка з Л.М. Толстим, в якій І.О. Ільїн відкидає погляд знаменитого письменника про необхідність не чинити супротив злу, вказуючи на те, що зі злом не бореться лише той, хто вже прийняв його у свою душу [див.: 6, с. 14]. Людина ж, яка здатна змінити світ, володіє вольовою натурою, наповненою силою і мудрістю Духа, вона здатна бути й джерелом енергії для інших, бути світлом в цьому світі. Така людина, маючи особистий духовний досвід, очищений від різних афектів, йде, за Ільїним, шляхом містичного пізнання, катарсису, перетворює світ на релігійно-світоглядних засадах, тим самим розпочинає новий виток всесвітньої історії [див.: 7, с. 432].

Отже, філософія І.О. Ільїна базується на положенні, що людина – «істота духовна», яка є носієм вічної, божественної сутності, звідсіль, на його думку, «Тільки духовний досвід – досвід, що відкриває людині доступ до любові, сумління й почуття обов'язку, до права, правосвідомості та державності, до мистецтва та художньої краси, до очевидності та науки, до молитви та релігії, – тільки він може вказати людині, що є насправді головне та найцінніше в її житті; дати їй дещо таке, заради чого, чим варто жити, за що варто нести жертви, боротися та померти; відкрити їй істинний та єдиний Предмет релігійної віри» [8, с.153]. Тобто, концептуальна позиція І.О. Ільїна щодо джерела культурного розвитку полягає в тому, що духовна культура виникає та існує

саме тому, що людина виходить за межі власне свого чуттєвого, зовнішнього досвіду, що для неї постає головним саме духовний досвід, адже завдяки останньому людина тільки й навчається істинно жити, любити, індивідуально визначатися щодо вартостей, вірувати, намічати для себе «останній смисл» буття та «вищу мету» свого досвіду [див.: там само]. Найглибшим та наймогутнішим джерелом духовних актів людини, її особистісного досвіду, а також релігійної віри є, за Ільїним, любов, яка займає особливе положення серед виділених філософом семи «вічних духовних основ» суспільного буття людини, а це є, наряду з любов'ю, віра, свобода, сумління, родина, нація, батьківщина. За допомогою цього понятійного ряду має, згідно з філософом, осмислюватися увесь культурно-історичний поступ людства, форми суспільного життя, політичні процеси, діяльність соціальних інститутів тощо.

Отже, філософ вважав, що «духовним актом» культури повинні становитись внутрішні сили та здібності саме окремих людей, такі їх якості як сприйняття, мислення, воля, життя почуттів, сила уяви тощо, тому що все у світі людей створюється саме з них. Скажімо, пізнання вищих духовних цінностей здійснюється релігією, що поєднує раціональне та ірраціональне як виміри буття самої людини; так само поза людини, її волі навряд чи можливо створення певних соціальних інституцій, таких, наприклад, як державне облаштування тощо. Тобто, Ільїн підкреслює той очевидний для нього факт, що людина є «істотою духовною», що людський дух несе в собі силу, котра керує, направляє, народжує духовну предметність, перетворює уяву на предметне бачення, завдяки чому й народжується феномен культурного буття як особистостей, так і народів. У цьому контексті полемізуючи, зокрема, з марксизмом, І.О. Ільїн прагнув довести, що серцевиною всього сущого є не деяка об'єктивна матеріальна реальність, з якою пов'язується функція організуючого начала та від якої

залежить діяльність людини, а усвідомлене Провидіння, що відтворюється у релігійному зв'язку людини і Бога. Будучи одним з прихильників, а пізніше й дослідників філософської спадщини Гегеля, Ільїн сприймав за доцільну саме позицію ідеалістичного філософського світогляду, доводячи, що в основі облаштування суспільства мають лежати духовні каркаси, виражені (якщо йдеться про російське суспільство) у формі православного християнства. Таким чином, міркуючи про суспільне облаштування, І.О. Ільїн постійно підкреслює необхідність тісного зв'язку земного і небесного, констатує факт незмінної присутності, еманации трансцендентного божества в історії.

З позицій релігійної традиції у філософії І.О. Ільїн тлумачить численні проблеми суспільного буття – соціальні, духовно-культурні, політичні, правові. Виходячи з положень своєї філософської антропології (релігійної за змістом), філософ й у сфері політики виділяє два можливих підходи – 1). «органічне» розуміння політики, що орієнтується на особистості та прагне вибудувати умови для духовного зросту громадян, створити культурне середовище, яке б відповідало особливостям, культурним запитам конкретних народів; 2). «механістичний» підхід, де на перший план виходять формальні правила політичної гри, що орієнтована на певні інтереси окремих соціальних спільнот, зовнішню свободу при нехтуванні внутрішньої свободи громадян. На думку Ільїна, «творча демократія» потребує не формальних правил, а достатнього рівня індивідуальної моральності, розвиненої правосвідомості, духовної культури, почуття відповідальності, тобто, саме внутрішньої свободи людини, яка тільки і може чинити опір будь-якому тоталітаризму та в цілому уберігати суспільство від розмежувань та внутрішніх конфліктів. Сучасні суспільства орієнтуються на, умовно кажучи, другий підхід, при якому панує «дух партійності» (інакше – усупільненої «частковості»), культивується

по суті влада частини суспільства, а не цілого (інтересу загальнонаціонального).

З таких міркувань та настанов випливає розуміння І.О. Ільїним головних соціальних інституцій, зокрема, держави, яка для нього не може бути формальним поєднанням індивідумів, а за суттю своєю є «родиною», що вибудовується передусім традиційною духовною культурою та загальною історією, спільною історичною долею. Отже, за думкою Ільїна, держава є «...живе моральнісне товариство, організм солідарності, спільного життя людей, вільне та справедливе: моральнісно безлика держава може тільки обурювати його; воно пробує привнести любов у державу і політику, воно запитує про релігійне повноваження держави і, якщо такого не знаходить, є готовим відщуритися від нього» [5, с. 185]. Філософ вважає, що оновлення і державне і політичне є сенс очікувати тільки «з глибини правосвідомості» та «глибини людського серця», бо саме тут можна віднайти підстави для всенародного єднання, а також з'ясувати постановку нових державних цілей, віднайти нові форми суспільно-політичного облаштування тощо [8, с. 270]. Зважаючи на ці два джерела оновлення, Ільїн ретельно опрацьовує проблему права, правосвідомості, виділяє, зокрема, аксіоми, поза яких людське прагнення до реалізації ідеалу свободи не представляється йому можливим. Йдеться практично про три закони суспільного життя будь-якого народу, який має, за Ільїним, зважати, по-перше, на «духовну гідність» кожного, по-друге, на «автономію» людини, а також, по-третє, не забувати й «закон взаємного визнання». У сукупності ці закони здатні виховати в людях принципи солідарності, самостійності, гідності, взаємної поваги; здатні перетворити й державу на «духовний союз людей», об'єднаних «солідарним співробітництвом»; не допустити будь-якої уніфікації, стирання самобутності та культури народу, запобігти тоталітарним тенденціям у суспільному облаштуванні життя.

Виходячи з такого теоретичного підходу, І.О. Ільїн проявляв особливу тривожність та турботу за долю російського народу, сподіваючись на його неминуче відродження, адже кожен народ на землі має свій ні з чим не порівнянний духовний інстинкт, даний від природи, що означає, за думкою мислителя, від самого Бога [див.: 3, с. 84]. Саме тому чималу увагу Ільїн приділяє критиці тоталітарної ідеології, що склалася в радянській Росії, зокрема, формального принципу інтернаціоналізму, соціалізму як суспільного ладу, що в цілому, за мислителем, знеособлюють та денаціоналізують конкретну людину. Національне ж відчуття тлумачиться І.О. Ільїним як духовний вогонь, що є провідником людини на її жертвоне служіння, а людство веде до духовного розквіту. Створити щось прекрасне і досконале може в такому випадку лише той, хто утвердився в творчому акті свого народу, тобто світовий геній, як правило, є генієм національним; зденаціоналізований геній лише видимий, екранний, тоді як справжня велич завжди пов'язана з національним культурним ґрунтом [3, с. 269].

Отже, виходячи в цілому із релігійного бачення людини, філософ вважав, що захоплення російської та європейської інтелігенції ідеями соціалізму, комунізму є свідченням їхнього відпаданя від віри в Бога. Ця ідея проявляється і в його релігійно-політичному волонтаризмі, що відобразився у творі «Про опір злу силою» та про який вже йшлося вище. Якщо зважити на соціально-політичний контекст написання даної роботи, то тут обґрунтовується власне боротьба з метафізичним злом, вираженим в диктатурі «російського комунізму». І.О. Ільїн показує, що соціалізм, який виголошує здійснення свободи, рівності і братерства, намагаючись створити суспільство справедливості, на досвіді існує лише у формі політичного режиму, який усе пронизує та поглинає, уярмлює. Соціалізм, на думку І.О. Ільїна, є антисоціальним тому, що вбиває в людині творчу ініціативу, зрівнюючи всіх у

злиднях і залежності. Він показує, що правляча комуністична еліта замість братерства проповідує класову ненависть, править народом за допомогою терору, створює механізм рабства, видаючи його за справедливий соціальний лад.

Тим не менш, відкидаючи поняття та практику соціалізму, мислитель, однак, виділяє термін «соціальність», вкладаючи в нього сенс живого братерства людей, на основі якого повинні встановлюватися порядок, законність, дбайливе ставлення до людської особистості, її гідності та свободи. У його розумінні соціальність є свідченням духу і порядку духовного життя, умовою свободи особистості, що слугує підставою для здійснення нею творчих завдань. Така соціальність виводиться І.О. Ільїним прямо з Євангелія, з формули заповіді любові до ближнього, заснованої на любові до Бога [див.: 3, с. 36]. Не можна не зазначити, що пошуки філософом нового суспільного устрою, де б могли втілитись вищезгадані цінності – братерство, справедливість, свобода – знаходяться категорично поза не тільки сфери соціалізму, але й буржуазного ладу. Остаточою для І.О. Ільїна прийнятним є одне – це має бути суспільство, що (якщо говорити стосовно Росії) культивує свою християнську самобутність та шукає форми такого суспільного ладу, основою якого стануть приватно-ініціативні господарства та де будуть зважати на власні національні інтереси [3, с. 35].

У підсумку відзначимо, що І.О. Ільїн, визначаючи духовні підстави суспільного облаштування, передусім виходив із вартостей православної культури, зважаючи на ідейний потенціал релігійного світогляду. Звідсіль випливає й його особиста віра у те, що справжня історія народів, їх гідне суспільне облаштування вибудовуються безпосередньо не у матеріально-чуттєвому світі, а перетікають в нього з буття метафізичного, пов'язаного з традиційною культурою, побутом, мистецькими підвалинами, літературними персонажами

тощо, що несуть в собі історію народу ще від Києво-Печерського патерика.

Література:

1. Шульгин В.В. Три столиці / В.В. Шульгин. – М.: Современник, 1991. – 497 с.
2. Ильин И.А. Национал-социализм. Новый дух. I. [Электронный ресурс] / И.А. Ильин // Возрождение. – Париж. – 1933. – 17 мая. – Режим доступа: <http://iljinru.tsygankov.ru/works/vozt170533full.html>.
3. Ильин И.А. Наши задачи. Статьи 1948-1956 гг. Т.1 / И.А. Ильин. – Париж: Изд. Русского Обще-Воинского Союза, 1956. – 343 с.
4. Кураев В.И. И.А. Ильин: философия духовного опыта / В.И. Кураев // История русской философии: учебник / под ред. М.А. Маслина. – изд. 2-е. – М.: КДУ, 2008. – 638 с. – С. 497-509.
5. Ильин И.А. Сущность и своеобразие русской культуры / И.А. Ильин / Сост., подгот. текста, вступ. ст., коммент. Ю.Т. Лисицы. – М.: Русская книга – XXI век, 2007. – 464 с.
6. Ильин И.А. О сопротивлении злу силой / И.А. Ильин. – Берлин: б/и., 1925. – 210 с.
7. Ильин И.А. Аксиомы религиозного опыта / И.А. Ильин. – М.: Аст, 2002. – 589 с.
8. Ильин И.А. Путь духовного обновления / И.А. Ильин // Ильин И.А. Путь к очевидности. – М.: Республика, 1993. – 431 с. – С. 133-288.

